

ти зміну курсу, створити ідеологічний репресивний механізм. М.Бажан виконав "соціальне замовлення". Зокрема, наприкінці року, за кілька днів до відкриття Л. Кагановича, він закінчив роботу над нарисом "До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології". У грудні 1947 р. його було надруковано одночасно у газеті "Радянська Україна" й видано окремою брошурою в Українському видавництві політичної літератури. Нарис засуджував історичні концепції і державотворчу діяльність М. Грушевського. Гостро критикуючи ідеї М. Грушевського і В. Винниченка, автор звинувачував їх у "буржуазному націоналізмі". М. Бажан критикував "реакційні" антропологічні, чи етнологічні розвідки Ф. Вовка та І. Гашпара; справа в тому, що до цих теорій зводився весь зміст наукових історико-етнографічних досліджень таких визначних українських учених як Володимир Антонович і Михайло Грушевський. Внаслідок цього радянські ідеологи розглядали всю українську історичну науку як складову українського "буржуазного націоналізму". Усе відносилось до однієї націоналістичної тенденції: від Володимира Антоновича – до Михайла Грушевського, від Михайла Грушевського – до його наступників, до яких автор зарахував не тільки Дмитра Донцова, а й "ворогів народу – Миколу Скрипника і "скрипниківців". Звинувачення висувалося також проти тодішньої художньої літератури. Нарис завершувався відвертою похвалою репресивної доповіді А. Жданова про журнали "Звезда" і "Ленинград" [1, с. 3–17].

У 1946 р. М. Бажан був обраний депутатом Верховної Ради СРСР від Тульчинського виборчого округу. У 1947 р. його обрано депутатом Верховної Ради УРСР від Варварівської виборчого округу [10, арк. 6–15]. Проте у 1949 р. М. Бажан завершив державну діяльність. Зміст нарисів "До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології" протиріччям власним ідеологічним поглядам його автора, що стало причиною відставки з депутатської посади. М. Бажан відмовився від подальшого написання подібного роду "соціальних замовлень", які під примусом партійно-державної номенклатури був змушений

виконувати протягом другої половини 1940-х рр. Дійшовши висновку про те, що від урядової посади слід відмовитися, поет зробив рішучий крок. Наприкінці серпня 1949 р., перед поїздом до м. Веймар на 200-річчя від дня народження Й. Гете, М. Бажан подав заяву про відставку, і через місяць, навесні 1949 р., його прохання було задоволене [6, с. 159].

У 1951 р. М. Бажан видав збірку до 300-річчя воз'єднання України з Росією "Біля Спаської вежі". Новою збіркою М. Бажан намагався продекларувати політичну лояльність, для того, щоб мати можливість займатися творчою та науковою діяльністю [2, с. 58].

Отже, протягом шести років (1943–1949) М. Бажан займав найвищу в радянській Україні посаду у сфері культури – заступника Голови РНК УРСР з питань культури та літератури. Урядова діяльність припала на період міжнародного самоствердження УРСР, тому він неодноразово брав участь у сесіях ООН та міжнародних конференціях. Також М. Бажан опікувався питаннями становлення середньої шкільної освіти, реєвакації вищих навчальних закладів, у відновленні мережі закладів медичної допомоги тощо. Можна стверджувати, що перебуваючи на посаді заступника Голови РНК УРСР Микола Бажан зробив великий внесок у відновлення належного функціонування системи освіти та культури в Україні.

1. Бажан М. До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології. – К., 1947; 2. Бажан М. Думи і спогади. – К., 1982; 3. Гринько Д. Пліч-о-пліч з своїми героями // Майстер карбованого слова. – К., 1964; 4. Каспаров М. Очерк історії європейського стиха. – М., 1989; 5. Косарик Д. Наш полковий комісар // Карбованих слів володар. – К., 1988; 6. Костенко Н. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршовістики. – К., 2004; 7. Пивовар С. Погляди М. Бажана на історію української державності в контексті партійно-державної ідеології в УРСР (1940-ві роки) // Вісник київського університету. – К., 2003. – № 65; 8. Суворовцев Ю. Поетизм Миколи Бажана. – М., 1970; 9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2, оп. 7, спр. 10; 10. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. – Ф. 535, оп. 1, спр. 148.

Надійшла до редколегії 18.01.06

Н. Шевченко, канд. іст. наук

ПАРЛАМЕНТ У РАННЬОСТЮАРТІВСЬКІЙ АНГЛІЇ: СПРОБА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ БРИТАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ ДИСКУСІЇ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано основні підходи, запропоновані британськими істориками до вивчення Парламенту ранньостюартівської Англії. Особливу увагу приділено аналізу так званого ревізіоністського виклику 1970-х – середини 1980-х рр.

The author analyzes several approaches offered by British historians in studying of Early Stuart Parliament. Special attention is paid to the so called "revisionist challenge" of 1970 – mid-1980-s.

Британська історіографія традиційно займає одне із провідних місць у світовій історичній науці, здійснюючи помітний вплив на світовий історіографічний процес. Особливо показовим є шлях, який пододала британська історична наука протягом другої половини ХХ ст. Найважливішими його етапами можна визначити: подолання гострої методологічної кризи, викликані розчаруванням у пізнавальних можливостях ліберальної (вігської) методології історичних досліджень, поширення концептуальних засад біхейвіористської політичної науки, математизованої економічної історії, вплив " нової " історіографії, яка розбудовувалася на засадах скієнтизму та об'єктивізму, утвердження міждисциплінарного підходу у вивченні минулого, та, зрештою, зміна світоглядних цінностей у товаристві істориків, зумовлена новими процесами в інтелектуальній культурі країн Західної Європи повоєнного періоду. Усе це вплинуло на організаційні засади британського академічного історичного знання в цілому, та на його структурні компоненти і, зокрема, сприяло відро-

дженню інтересу до політичної історіографії, оновленню її методологічного інструментарію тощо.

В останній третині ХХ ст. процес нагромадження та систематизації знань з історії англійського парламенту першої половини XVII ст. відбувався швидкими темпами. Це можна пояснити як традиційно високим інтересом британських науковців до розробки проблематики Англійської революції, так і тими новітніми тенденціями, про які йшлося вище. Стрімкий розвиток знань з історії англійського Парламенту ранньомодерного часу став можливим внаслідок інституційного оформлення в межах британської політичної історіографії нового напрямку – адміністративної історії. Предметом її дослідження стала загальна схема і принципи управління в конкретно-історичні епохи, а об'єктом уваги виступала історія становлення та розвитку окремих державних інститутів і дослідження "соціального портрету" управлінців [10, с. 24; 26]. Таким чином владні структури перетворювалися на об'єкт уваги не тільки власне політичної, але й соціальної, економічної, інтелектуальної історіографії тощо.

Основу даного дослідження складають праці відомих британських та американських істориків, присвячені аналізу такого феномену як англійський парламент за часів правління перших Стюартів – Джеймса I та Чарльза I. Хронологічні межі охоплюють період від 1603 р. до початку 1640-х рр., тобто від часу воцаріння династії на англійському престолі до початку Громадянської війни, у ході якої сама організаційна структура та функції парламенту зазнали істотних змін. Автор робить спробу дослідити саму тематику робіт з даної проблеми, проаналізувати запропоновані науковцями дослідницькі підходи та методики, визначити специфічний понятійний апарат, застосований у їхніх працях.

Актуальність нашого дослідження зумовлюється недостатньою увагою сучасної української історіографії до розробки як понятійного апарату, так і конкретної проблематики з адміністративної історії. Відтак досвід британських та американських колег у цій галузі може бути корисним для вітчизняних науковців у процесі розширення сфери історичних досліджень.

Окремі аспекти даної проблеми розглядалися в англійській історіографії [2; 14; 21; 22, с. 159–167; 24] та у працях деяких сучасних російських науковців [1, с. 131–140; 3; 4]. Таку спробу на матеріалі праць британського історика К. Расселла в одній із попередніх публікацій зробила й автор цього дослідження [5]. Однак наразі існує потреба комплекснішого аналізу даної проблеми.

Традиції вивчення англійської парламентської історії сягають ще XVII ст. Подальший її розвиток відбувався в межах так званої *конституційної історії*, яка розглядалася як пріоритетний напрям історичних студій з огляду, насамперед, на політичні обставини. У XIX ст., у період "професіоналізації" історичного знання, інтерес до конституційної історії обумовлювався поряд із політичними також й академічними запитами і визначався, насамперед, процесом утвердження так званої *вігської інтерпретації історії* (поняття введено до наукового обігу британським дослідником Г. Баттерфілдом [7]). Вігізм як історіографічна традиція робив особливий наголос саме на конституційній історії, яка б мала показати британцям спадкоємність інститутів сучасного демократичного суспільства від власного історичного минулого та простежити їхній поступальний розвиток.

Головна особливість британської конституційної історії полягала в зосередженості на "парламентській історії", а точніше – на історії Палати Громад [9, с. 93]. Утім, об'єктом дослідження в працях істориків-вігів виступав не Парламент як один із інститутів державної влади (його організаційна структура, функції та повноваження), а політична боротьба навколо розширення парламентського представництва та утвердження провідної ролі Парламенту в процесі державного управління [12; 20]. Праці істориків-вігів мали описовий характер і не виходили за межі політичного наративу, їм бракувало серйозного наукового аналізу політичних процесів та явищ. В основі вігської інтерпретації британської історії лежала схема, що пояснювала еволюцію британських інститутів державної влади, проте всі ті факти, які "не вписувалися" в дану схему, ними просто не бралися до уваги. Такий волюнтаристський підхід до історичних фактів став об'єктом гострої наукової критики вігської концепції, що, зрештою, спровокувало "розчарування" в пізнавальних можливостях вігської інтерпретації історії та породило гостру методологічну кризу в британській історичній науці першої половини XX ст.

Подоланню цієї кризи сприяли нові тенденції, які розвивалися в межах так званої *нової соціальної історіографії*: поширення міждисциплінарного підходу, усвідомлення необхідності широкої методологічної координації та інтеграції історії і суміжних соціальних наук, запровадження системних та структурно-аналітичних

методів у конкретно-історичних дослідженнях, методики і техніки кількісного аналізу. За короткий час нова соціальна історія перетворилася на один з найдинамічніших напрямів історичних досліджень, стала популярною переважно серед молодшої генерації британських науковців. "Виклик" політичній історіографії з боку соціоісторизму вимагав формування адекватної "відповіді", адже стрімке зміцнення позицій нового історіографічного напрямку реально загрожувало гегемоністському становищу політичної історії в системі британського академічного історичного знання.

Такою "відповіддю" можна вважати як перші спроби застосування просопографічної методики, системного аналізу та кількісних методів дослідження у вивченні соціо професійного складу Довгого Парламенту (праці Д. Брантона та Д. Пеннінгтона, М. Кіллер [6; 16]), що припали на 1950-ті рр., так і "ревізійний виклик" (або "реванш") 70-х – середини 80-х рр. XX ст.

Серед причин, які породили появу "ревізійного виклику", часто називають бажання групи дослідників "відродити" інтерес до політичної історії доби ранніх Стюартів, оскільки на її позиції "наступав" соціоісторизм, "очистити" узагальнюючу інтерпретацію політичної кризи середини XVII ст. від соціальних та економічних пояснень. Таке твердження, на нашу думку, є неточним, оскільки, незважаючи на появу значної кількості робіт із соціальної історії XVII ст., основна схема політичної інтерпретації конфлікту, вироблена наприкінці XIX – початку XX ст. С. Гардінером та його послідовниками залишалася недоторканою саме до часу появи робіт істориків-ревізійників. А про те, що політичній історії не "загрожував" соціоісторизм може свідчити той факт, що навіть найбільш "переконані" "соціальні" та "економічні" історики визнавали пріоритет в англійській історії саме за "парламентською" історією [21, с. 56].

На нашу думку, поява "ревізійного виклику" стала закономірним наслідком стрімкого нагромадження та розвитку знань з англійської історії XVII ст., яке спостерігалось в перші повоєнні десятиріччя (варто згадати "дискусію навколо дженітри", інтерес до локальних студій тощо). До того ж до наукового обігу було введено нові масиви історичних джерел. Усе це саме по собі передбачало систематизацію знань, а, відтак, спричинило і перегляд ("ревізії") існуючої інтерпретації політичного конфлікту в Англії доби ранніх Стюартів.

Об'єктом уваги істориків-ревізійників став англійський Парламент і, зокрема, такі аспекти, як періодичність скликання парламентських асамблей, порядок їх формування, функціональна роль Парламенту в структурі державного управління тощо.

Уперше проблему стосунків між монархією та Парламентом у ширшому, загальноєвропейському, контексті поставив у своїй інавгураційній лекції в лютому 1975 р. професор Лондонського Університету Г. Кьонігсбергер [18]. Аналізуючи політичні процеси в ранньомодерних державах від Шотландії до Польщі, він прийшов до висновку, що "конфлікт" є "природним" станом речей між королями та представницькими асамблеями, наголосивши на його неминучості, та простежив "прояви" такого конфлікту [18, с. 23].

Ідеї Г. Кьонігсбергера було підхоплено та розвинуто молодшою генерацією науковців – Дж. Елтоном, К. Расселлом, К. Шарпом, Дж. Кларком, Дж. Кеніоном, М. Кішланські та ін. [11; 23; 17; 8]. На думку деяких дослідників, істориків-ревізійників важко розглядати як наукову школу, оскільки вони не представили спільну узагальнюючу концепцію політичного процесу в Англії доби ранніх Стюартів [25, с. 24]. Здається, єдине, що їх об'єднувало – це прагнення довести хибність інтерпретації С. Гардінера – В. Ноутстіна. Однак аналіз праць істориків-ревізійників усе ж дозволяє виокремити пев-

ний комплекс ідей щодо політичної ролі Парламенту першої половини XVII ст. Цей комплекс ідей включає п'ять таких компонентів:

1. До 1640-х рр. Парламент був бездіяльний: він не тільки не мав важелів впливу на уряд, але й навіть можливостей для впровадження своїх власних рішень; завадав монархам значно більше турбот, ніж вони мали від нього користі; не розумів потреб нації.

2. Ніякої "опозиції" в Парламенті (у Палаті Громад) у сучасному розумінні цього поняття не було; не було такої групи із чітко визначеними цілями, яка б проводила систематичну чітко окреслену антиурядову пропаганду; політичну поведінку Парламенту визначав консенсус.

3. Парламентаріїв цікавили не абстрактні конституційні питання, а більш прозаїчні, – інтриги при дворі, власні бізнесові інтереси, стосунки між центральною владою та провінційними властями тощо.

4. Питання, які дебатовалися в Парламенті не стосувалися конституційних принципів; обговорювані питання (про зовнішню політику, війну, релігійні проблеми, фінанси та поведінку окремих урядовців) становили інтерес для невеликої групи "зацікавлених" осіб, насамперед, придворних, які входили до різних фракцій при дворі Стюартів і "використовували" "своїх людей" у Палаті Громад для задоволення власних амбіцій.

5. Зростання парламентської ініціативи в період 1604 – початку 1640-х рр. – це ілюзія, оскільки навіть такі дії Парламенту, як прийняття Петиції про Права та Великої Ремонстрації – це спорадичні вияви парламентської активності, зумовлені, швидше, збігом обставин, ніж продуманим "планом" конституційних перетворень у країні на користь збільшення повноважень Парламенту в системі державного управління.

"Ревізіонізм" як етап у розвитку британської академічної історичної науки другої половини XX ст. вимагає докладнішого вивчення в межах іншого дослідження. У контексті даної статті ми обмежилися лише аналізом поглядів істориків-"ревізіоністів" щодо ролі і місця Парламенту у структурі державного управління Англії доби перших Стюартів.

"Ревізіоністський виклик" спричинив бурхливі дебати, що мало своїм позитивним наслідком, по-перше, детальне вивчення відповідних історичних першоджерел, а по-друге, вперше дослідницький інтерес перемістився із сфери вивчення "парламентської історії" Англії XVII ст. до власне наукового вивчення саме "історії англійського Парламенту XVII ст."

У науковій полеміці із "ревізіоністами" взяли участь Кр. Гілл, Д. Гірт, Т. Рабб та ін. У ході теоретичних дебатів уперше було піднято та розглянуто такі питання як: функції англійського Парламенту, процедура роботи та розпуску Парламенту і пророгація, організація перебування парламентаріїв у Лондоні під час роботи сесій, парламентські привілеї та право недоторканості, діяльність парламентських комітетів, право на вільне виголошення промов, проаналізовано процес виборів до Парламенту тощо [13; 15; 19].

Особливо запеклі дискусії точилися навколо твердження К. Расселла про відсутність такого явища як "парламент" у ранній період XVII ст.: були лише "нерегулярно повторювані події, названі Парламентами" [23, с. 6–7]. Дослідник спирався на нерегулярний характер скликання парламентських асамблей за доби ранніх Стюартів та на реально здійснювані тогочасним англійським Парламентом функції. Не менш гострі суперечки розгорнулися і навколо так званої "кишенькової" Палати

Громад, членами якої начебто керували пери із верхньої Палати англійського Парламенту тощо.

У цілому можна говорити про те, що критика, яка лунала з боку істориків-"ревізіоністів" виявилася конструктивною. Вона сприяла, насамперед, уточненню позицій основних учасників дебатів, стимулювала їхній інтерес до чіткого визначення специфічних понять і термінів та з'ясуванню їхньої відповідності історичним реаліям ранньомодерної Англії (мова йде, насамперед, про такі звичні для нас поняття, як "опозиція", "парламентські вибори", "виборці", "парламентська процедура" тощо), а також викликала потребу в ретельнішому вивченні історичних джерел та виробленні методів їхньої наукової критики, оскільки некритичне ставлення самих істориків-"ревізіоністів" до джерельного матеріалу часом породжувало помилкові твердження та інтерпретації.

Підсумовуючи, слід зазначити, що наукові дискусії останньої третини XX ст. щодо ролі і місця Парламенту в структурі державного управління Англії доби ранніх Стюартів не тільки вперше стимулювали системне наукове вивчення англійського Парламенту в ранньомодерний період, змінили утверджені в британській історіографії стереотипи щодо політичного процесу першої половини XVII ст., спровокували перегляд та уточнення інтерпретацій політичного конфлікту в Англії на переломному етапі її розвитку, а й у цілому сприяли відродженню інтересу до вивчення владних структур у конкретно-історичні епохи.

1. Согрин В.В., Зверева Г.И., Репина Л.П. Современная историография Великобритании. – М., 1991. 2. Хилл К. "Ревизионистские" истории и Английская революция // Вопросы истории. – 1998. – № 6. – С. 148–155. 3. Шарифжанов И.И. Вызов социализма: политическая история в поисках новых приоритетов // Политическая история на пороге XXI века: традиции и новации / Л.П. Репина (отв. ред.) и др. – М., 1995. – С. 22–32. 4. Шарифжанов И. Основные направления развития английской историографии буржуазной революции XVII в. в Англии // История и историки. Историографический ежегодник, 1980. – 1984. – С. 119–139. 5. Шевченко Н.И. Британский историк К. Рассел про деякі проблеми Англійської революції XVII ст. // Вісн. Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія. – 2002. – Вип. 59–60. – С. 110–114. 6. Brunton D., Pennington D. Members of the Long Parliament. – L., 1968. 7. Butterfield H. The Whig Interpretation of History. – N-Y., 1965. 8. Clark J.C.D. Revolution and Rebellion: State and Society in England in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. – Cambr., 1990. 9. Constitutional History, British // The Blackwell Dictionary of Historians / Ed. by J.Cannon. – Oxford, 1988. – P. 93–94. 10. Elton G. Political History: Principles and Practice. – N-Y.; L., 1970. – P. 24. 11. Elton G.R. Parliament in the Sixteenth Century: Functions and Fortunes // Historical Journal. – 1979. – Vol. XXII. – № 2. – P. 255–278. 12. Green J.R. History of the English People : In 3 vols. – L., 1878. – Vol. III, books VII–VIII. 13. Hirst D. Election and Privileges of the House of Commons in the Early Seventeenth Century: Confrontation or Compromise? // Historical Journal. – 1975. – Vol. 18. – № 4. – P. 851–862. 14. Hirst D. Revisionism Revised: The Place of Principle // Past and Present. – 1981. – № 92. – P. 79–99. 15. Hirst D. The Representative of the People? Voters and Voting in England under the Early Stuarts. – Cambr., 1975. 16. Keeler M.F. The Long Parliament. 1640–1641. A Biographical Study of Its Members. – Philadelphia, 1954. 17. Kishlansky M. Parliamentary Selection: Social and Political Choice in Early Modern England. – Cambr., 1986. 18. Koenigsberger H. Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale: Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe // Koenigsberger H. Politicians and Virtuosi. Essays in Early Modern History. – L., 1986. – P. 1–26. 19. Lambert Sh. Procedure in the House of Commons in the Early Stuart Period // English Historical Review. – 1980. – Vol. 95. – № 3. – P. 753–781. 20. Macaulay Th.B. The History of England from the Accession of James the Second : In 2 vols. – L., 1899. 21. Rabb Th.K. Revisionism Revised: The Role of the Commons // Past and Present. – 1981. – № 92. – P. 55–78. 22. Richardson R.C. The Debate on the English Revolution: Revisited. – L., 1988. 23. Russell C. The Nature of a Parliament in Early Stuart England // Russell C. Unrevolutionary England, 1603 – 1642. – L., 1990. – P. 1–30. 24. Sharpe K. Parliamentary History 1603–1629: In or Out of Perspective? // Faction and Parliament. Essays on Early Stuart History / Ed. by K.Sharpe. – Oxford, 1978. – P. 1–42; 25. Tomlinson H. The Causes of War: a Historiographical Survey // Before the English Civil War: Essays on Early Stuart Politics and Government / Ed. by H.Tomlinson. – L., 1983. – P. 7–26. 26. "What Is Political History?" [Elton G.] // ежеж..History Today. – 1985. – Vol. 35. – № 1. – P. 10–18.

Надійшла до редколегії 31.01.06